

Перед вами книга віршів, перекладів, статей і листів, які є найважливішими для художньо-естетичного світогляду Василя Стуса, одного з найтрагічніших і найглибших українських поетів ХХ століття.

Небо. Кручі. Провалля. Вода. Символічні стихії, в яких і з якими поет жив, боровся, розчинявся, змагався, творив – проорюючи власною долею, віршами, світоглядним вибором глибоченну межу між обивательським і пристосованським існуванням і гранично чесним життям із собою, в собі, над собою.

- © Василь Стус, тексти
- © Дмитро Стус, упорядкування, 2015
- © Марина Мороз, художнє оформлення, 2015
- © Видавництво Старого Лева, 2015

МІФІЧНІСТЬ ПОЕЗІЇ

Поет завжди передчуває свою долю.

І не лише долю себе як людини, але й своїх творів, тих нематеріальних набутків, задля яких поет і працює.

Василь Стус, народжений в країні, культура якої давно і надійно крутилася в барабані провінційної безнебної прагматичності, почав усвідомлювати свою інакшість ще з університету. Його захоплення екзистенціалістами і формалістами, експериментаторами й традиціоналістами, представниками європейської та світової класики, які розвивали близькі для нього етичні та естетичні ідеї, зовсім не мали опертя на «місцеві», так би мовити, нагальні потреби і завдання.

Це так, ніби після вишуканої кухні потрапляєш до брудної їдальні, де головне – наїстися.

Щось подібне було і в нього. В його конспектах – невідомий тоді ще К. Г. Юнг і пізній Р. М. Рільке, київські релігійні екзистенціалісти і німецькі поети часів столітньої війни, а в головах соціуму – публіцистична проблематика часів відлиги, в якій тимчасово осмілілі правдолюби відпрацьовують обов'язкові вправи: декларативна любов до рідної землі, боротьба з бюрократизмом, тяжким побутом, запізнілі прокльони на адресу померлих сатрапів, етнографія та фольклорні мотиви...

Не скажеш, що теми неважливі. Навпаки, вони допомагали підніматися з колін і вкотре самоусвідомлюватися. Але всі вони були «для внутрішнього вжитку» народу, що з волі історії чи власної інфантильності безнадійно запізнився з націєтворенням, а тому перебував у ситуації аутсайдера і відпрацьовував ті обов'язкові програми, які цивілізовані нації і великі літератури встигли забути.

Проте, було усвідомлення, що це – його народ. Тож як відвернутися від пекучих образ і несправедливостей, які не лише не забувалися, а щодень множилися.

І як витворювати сучасний поетичний простір, коли ти, поет, бачиш і усвідомлюєш світові виклики, але щодень спостерігаєш несправедливості супроти твоїх людей і твого народу? А ще як бути з тим фактом, що мова, якою говорять твої батьки, якою ти мислиш і дихаєш, ніколи за твого життя не увійде в коло світових, і буде не відкривати тебе світові, а закривати від нього?

Ймовірно, саме це непросте усвідомлення мав на думці Василь Стус, коли в передмові до збірки

«Зимові дерева» писав, що «якби було краще жити, я б віршів не писав, а ходив би коло землі». Тоді це здавалося красивою декларацією, яка цілком вписувалася в тогочасний прямолінійний публіцистичний дискурс і сприймалася за народницьку.

Однак у густо замішаній на екзистенційній естетиці збірці народницькою була, по суті, лише ця декларація. Все інше – відчайдушна спроба вирватися з неосмисленого в культурній площині провінційного матеріалу тодішньої України.

На те працювала й назва – «Зимові дерева», й тканина поетичного тексту, в якій ліричний герой переживав як трагедію не її саму, а її задавнене неусвідомлення:

*Сидимо біля погаслого вогнища –
століття, друге, третє,
жар не стухає, не гасне.
Так що друг, коли невіра його нестерпна,
називає купину вічним вогнем
і просить сірника,
щоб запалити цигарку.*

Книжка вийшла за кордоном, а в Україні її прочитали І. Світличний та Є. Адельгейм, М. Коцюбинська і... Звісно, були ще якісь люди, але під час читання віршів цієї книги в Спільці письменників України стояв гамір і панувала байдужість, бо справжньої бойової публіцистики автор не демонстрував.

Василя Стуса це зачепало.

Він старанно приховував цей біль, але розпач від того, що твої відчайдушні спроби осмислювати

дійсність на рівні сучасної естетики лише посилював невдоволення собою та світом. Звідси надміру різкі рядки у листі до Богдана Гориня: «важко... бачити те, що робиться тут, і відчувати власну безсилість. Якись нитки надій, обривки ліній – і ніякого згущення. Все – епізоди, що сприймаються цілим тільки тоді, коли дивишся (озираєшся) далеко назад...». І, далі: «Вибачай... Це мені додав люті вчора читаний Мина Мазайло й Малахій. Ця радість пам'яті, вальпургієва ніч осягнень, цей оргазм укотре перечуваної долі – це наше. Гидке – наше. Тупе – наше. Слепе – наше. Добре – наше. Незнання – наше. Осліплення духовних пуп'янків – наше.

У нього, мудрого по-особливому, чую колючий дріт до справедливості, чую усміх «парубка моторного» і оргію дикуна.

Не знаю. Я вже прорубав штольнію до останньої сили віри. Стою над краєм – радію зі скепсису».

Цей лист з 1967-го.

А в 1965-му, у вересні, числа 3, якого він у 1985-му й помре в тютемному карцері, довелося вибирати між літературними вправами та власним сумлінням.

Заарештували найближчого товариша – Івана Світличного, а літературний і культурний бомонд робив вигляд, що нічого не сталося. Василь навіть не знав про цей арешт, бо на той момент перебував у Донецьку. Страшну звістку йому шепнули на вухо, як непідтверджену чутку. І Стус не зміг мовчати й хотіватися в перспективних з житейського боку стінах Інституту літератури, обравши відкритий усім вітрам шлях протистояння, бо ж має хтось вступитися за други своя...

З цього дня й починає формуватися добре відомий героїчний міф Василя Стуса, який і сьогодні закриває від абсолютної більшості Стуса-поета. Поета складного на рівні змісту, естетики, а часом навіть і мови. Тому нічого дивного, що більшість вдовольняється загальнопоширеним міфом, який без знання Стусової творчості здається навіть більш цілісним, аніж із таким знанням. І це невипадково. Адже чим більш активною і непримиренною ставала його – людини Василя Стуса – життєва позиція, тим закритішим, складнішим і багатшаровішим ставав текст Василя Стуса поета.

В ситуації життєвого провалля і неминучого вибору під час першого арешту 1972 р. Василь Стус за останню барикаду вважає німецькомовний томик віршів Й. В. Гете і німецький словник. Слідству та світу це здається абсурдом, проте сам Стус над усе потребує саме цих книг, аби в ситуації з наперед визначеним фіналом зберегти самість і протистояти суспільному абсурду. Він навіть починає відповідати на запитання слідчого – «як вас звати?», «коли народилися?» тощо – лише після того, як слідство дозволяє тримати томик Гете у камері.

Аби зберегти здатність до творчості, тобто продовжувати жити на рівні власної екзистенції, Василь Стус робить перекладацьку практику плановою, відзначаючи олівцем, скільки рядків кожного дня він має перекласти. Так і існує: скільки годин реального абсурду під час слідства, скільки – реального буття в світі Гете.

У суспільства ігнорація слідства викликає повагу й захоплення, що завершує формування героїчного

образу, який не потребує внутрішнього саморозвитку. І образ цей настільки цільний і значимий, що закриває досягнення поета не лише від читачів, а часом навіть від дослідників, яким складно збагнути та інтерпретувати таку відверту непов'язаність життя людини з буттям поета.

*Я ще не знав, що є двійня
моїй дружині милій,
зійшла на мене маячня
по довгому знесиллі.
Направо – ти, наліво – ти,
а я – посередині.
Довкола – зрубані хрести
по рідній Батьківщині.*

Саме складністю інтерпретації можна пояснити той факт, що за 30 років з дня смерті ще жодного разу не укладалася естетська, так би мовити, поетична збірка В.Стуса. Були різні спроби, але всі вони передбачали більший чи менший публіцистичний чи культурницький контекст, містили різноманітні коментарі та пояснення.

«Видавництво Старого Лева» започаткувало серію, в якій цього можна уникнути. Лише тексти і ще раз раз тексти. Віршів, перекладів, статей і листів, які упоряднику здаються (без суб'єктивності нікуди) найважливішими для художньо-естетичного світу Василя Стуса. Їх обрамлюють художні рішення білоруської художниці Марини Мороз, яка очима іншої національної культури відчитала й витлумачила поета.

Останнє надзвичайно важливо, адже все своє життя Василь Стус прорубував штольні до світових контекстів. Він, європейськи освічений інтелігент, інтерпретував і перекладав на українську складну поетичну тканину пізнього Рільке, а коли всі інші форми творчої реалізації було заборонено, у листах до рідних осмислював новітню філософську проблематику чи переосмислював класичні зразки.

Навіть попри те, що його роздуми і прозріння були суголосні часові, це не відкрило Стуса-поета світові, бо він не лише адекватно не був перекладений світовими мовами, але й представляв літературу, яка не мала якихось особливих відзнак у європейському чи світовому контексті.

Проте він відкритий всередину.

Проте він дав зразок життя, незалежного від обставин, а зумовленого лиш «самособоюнаповненням».

Проте, ще в 1962-му він передбачив шлях – «Небо. Кручі. Провалля. Вода».

Можливо, не лише свій...

Дмитро Стус